

С.М. Гужвенко, ст. викладач, Сумський національний аграрний університет

У статті досліджуються моделі різних економічних систем: традиційної, планової (командної), ринкової та змішаної, а також характеризується планова система кожної із зазначених моделей. Розглянуті напрямки розвитку планової системи в умовах ринкової економічної системи (такі, як логістичне планування), а також при становленні кластерної моделі регіонального розвитку.

Ключові слова: планування, економічна система, традиційна економічна система, планова економічна система, ринкова економічна система, змішана економічна система, логістичне планування, кластер, кластеризація економіки, регіональні кластери.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Насьогодні національна економіка України інтегрується в глобальну світову економіку, в якій існує жорстка конкурентна боротьба за обмежені фінансові ресурси та ринки. Для досягнення успіхів у цій боротьбі необхідна активна співпраця всіх гілок влади та суспільства у напрямку визначення національних пріоритетів, перспектив та напрямів розвитку, а також пошук максимально ефективних шляхів їх реалізації. Сьогодні система планування в Україні потребує докорінної перебудови. Але, для того, щоб зробити висновки про ефективність планової системи необхідно в першу чергу проаналізувати саму модель тієї чи іншої економічної системи.

Мета статті полягає у аналізі різних економічних систем, а також відображенні впливу планової системи на економічний та соціальний розвиток в цих системах. Приділяється увага стратегічним напрямкам розвитку системи планування в умовах глобалізації та інтеграції національної економіки у світовий простір.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Характеристику функціонування різних економічних систем, а також питання їх ефективності неодноразово підіймалися в працях відомих вчених, серед яких слід назвати Н. Руденко, П. Єщенко [3], В. Чепіногу [4], О. Амошу, С. Богачова, В. Василенка, В. Мамутова. Дослідженню аспектів планування в різних економічних системах було присвячено значну кількість наукових робіт як в Україні, це і В. Москалюк, М. Белов, Н. Євдокимова, В. Гуменюк [5], Г. Юрчик [5], так і за кордоном. Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в роботах таких зарубіжних вчених, як Ансофф І., Карлофф Б., Кемпбел Д., Кох Р., Каплан Р., Макнотон Д., Мінцберг Г., Нортон Д. та ін. Досить ґрунтовно є праця українського науковця Панасюка Б.Я. «Державна планова система України: історія становлення та розвитку», де висвітлено основні тенденції розвитку планової системи України, проблеми, що виникали під час становлення, та шляхи їх вирішення.

На сьогодні вітчизняна наука ще не отримала комплексного дослідження перспектив удосконалення системи планування соціально-економічного розвитку України та її регіонів, тому робота в цьому напрямку є досить актуальною.

Необхідно впроваджувати міжнародний досвід, оскільки розвинені країни мають значну практику державного управління, в т.ч. і запроваджуючи наскрізну систему планування. Багато що з цього досвіду може бути з успіхом використане в Україні при побудові ефективної системи управління соціально-економічним розвитком, але при цьому ми повинні чітко розуміти, яку економічну систему ми будемо, на яких принципах і які наслідки від її запровадження ми матимемо.

Виклад основного матеріалу. Економічні системи перебувають у постійному русі та розвитку. В історії людського суспільства відомі різні варіанти економічних систем, що відрізняються метою розвитку, рушійними силами і методами розв'язання основних проблем функціонування. Визначення типу економічної системи є одним із найбільш дискусійних питань у сучасній науковій літературі. Так, американські вчені Р. Макконнелл і С. Л. Брю зазначають у своїй книзі "Економікс", що індустріально розвинені країни світу розрізняються між собою за двома ознаками: 1) формою власності на засоби виробництва і 2) способами координації та управління економічною діяльністю. На основі цих ознак виділяють такі типи економічної системи: - чистий капіталізм, або капіталізм вільної конкуренції, який характеризується приватною власністю на ресурси та використанням систем ринків і цін для координації економічної діяльності та управління нею. У такій системі поведінка кожного з її учасників мотивується його власними інтересами. Економічна влада тут розпорошена. Держава не втручається в економіку; командна економіка, або комунізм, ґрунтується на суспільній власності на всі матеріальні ресурси. Приймаються колективні рішення і здійснюється централізоване планування економіки. Підприємства є власністю держави і здійснюють виробництво на основі державних директив; змішані системи, які об'єднують риси як чистого капіталізму, так і командної економіки [1, с. 231].

Американський дослідник М. Шніцер у своїй праці "Порівняння економічних систем", зіставляючи стан і механізми сучасних економічних систем, виокремлює неринкові (соціалізм і комунізм) та ринкові (капіталізм)

механізми. До головних різновидів капіталізму він відносить: ринковий (США), соціально-ринковий (Європа), державно-керований (Східна Азія) [2, с. 58].

Вітчизняний дослідник П. Єщенко цілком логічно, на нашу думку, вважає, що, поняття “економічна система” є ширшим, ніж поняття “спосіб господарювання”. Кожній економічній системі, на його думку, притаманний певний домінуючий спосіб господарювання [3, с. 22]. В. Чепінога класифікує економічні системи за такими ознаками: форма власності на фактори виробництва, спосіб координації та управління економічною діяльністю [4]. За цим підходом розрізняють традиційну, планову і ринкову економічні системи.

Розглянемо зазначені економічні системи більш детально, а також звернемо особливу

увагу на значимість чи відсутність системи планування в тій чи іншій економічній системі.

Традиційною економічною системою є економіка, в якій практичне використання ресурсів визначається традиціями та звичаями, їй притаманні певні ознаки. На рис. 1. зображена схематична модель устрою традиційної економічної системи. В ній, як правило, переважає сільськогосподарське виробництво. Технічний прогрес обмежується наявними традиціями та звичаями. Велику роль відіграє іноземний капітал. Зазвичай країни традиційної економіки є постачальниками сировини і матеріалів для розвинутих країн і виступають ринками збуту готової продукції останніх, тобто є аграрно-сировинним додатком колишніх своїх метрополій.

Рис. 1. Схематична модель традиційної економічної системи

* власні дослідження у відповідності до [4]

Слід також зазначити, що в традиційній економічній системі практично відсутня планова система будь-якого рівня.

Другим типом економічних систем є планова, або командна, економіка. Це система, в якій

матеріальні ресурси, як правило, є державною власністю, а регулювання економічної діяльності здійснюється шляхом централізованого управління та контролю. Вона характеризується ознаками, які зображені на рис. 2.

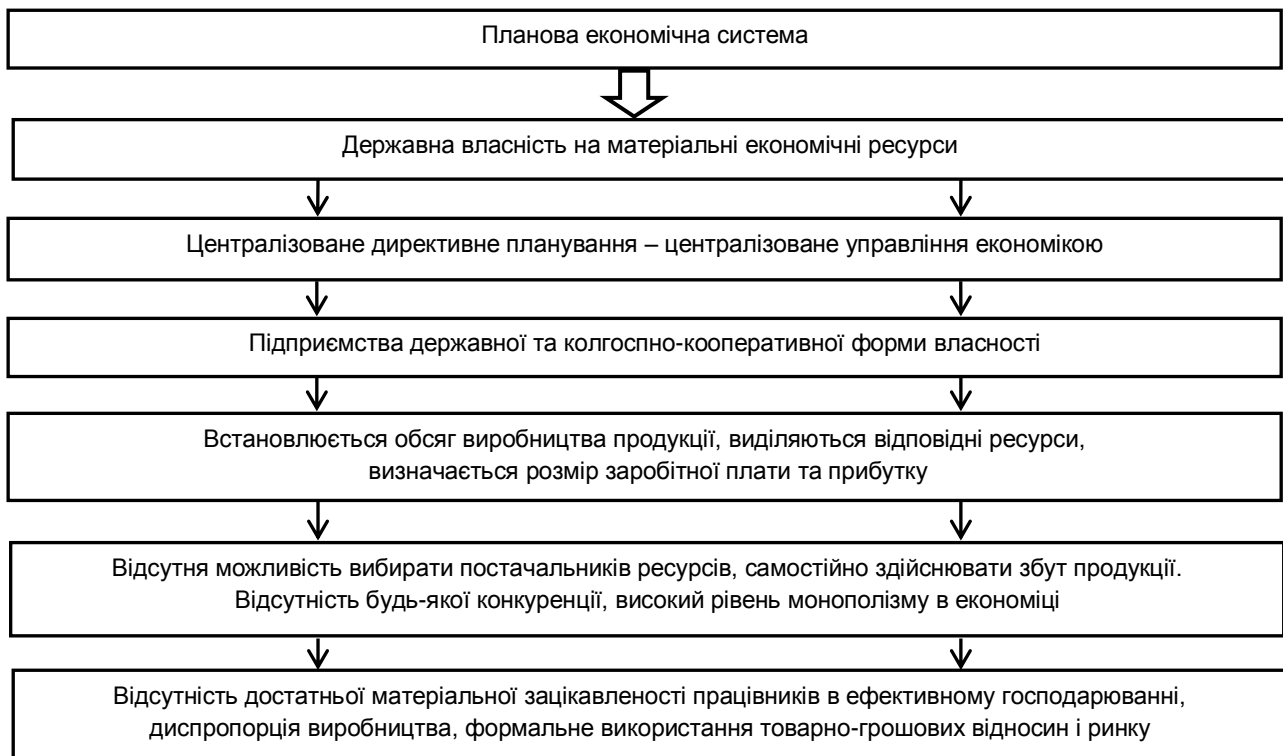

Рис. 2. Схематична модель планової (командної) економічної системи

** власні дослідження у відповідності до [4]*

В даній економічній системі основним засобом регулювання було централізоване директивне планування. Економічна діяльність більшості суб'єктів економіки здійснюється на основі єдиного для всіх плану. Це були завдання, що охоплювали всі сфери економічної діяльності всіх підприємств і були обов'язковими для виконання. Підприємства на основі одержаних планів здійснювали економічну діяльність, яку контролювали планові органи. Таким чином, шляхом централізованого планування узгоджувалися економічні потреби та економічні ресурси, а отже, визначалась і пропорційність економіки. Збалансованість економіки досягалась виключно адміністративними методами або командами. Розподіл економічних ресурсів та вироблених благ здійснювався централізовано у формі матеріально-технічного постачання. На ринках споживач міг придбати лише те, що пропонувалося виробником. Важелів впливу споживача на виробника практично немає.

Третім типом економічної системи є ринкова економіка, яка базується на повній самостійній відповідальності та економічній свободі дій індивідуума. Її основою є товарно-грошові відносини, приватна власність і вільна конкуренція виробників і споживачів. На рис. 3. зображена схематична модель устрою ринкової економічної системи.

Ринкова економіка насамперед пов'язана з

приватною власністю на економічні ресурси. Основні економічні рішення приймаються самостійно як виробниками, так і споживачами. Перші на власний ризик вирішують, що і як виробляти, а другі самостійно вибирають, у кого придбати продукцію і яку саме. Характерною ознакою ринкової економіки є ринкові механізми її збалансованості. Саме вони забезпечують поєднання інтересів виробників і споживачів і підтримують збалансованість між потребами та економічними ресурсами. При цьому держава не втручається у вільну гру сил, особистість в економічній сфері може робити або не робити те, що вона бажає, крім випадків, коли вона вступає у конфлікт із законами.

Однак ринкова економіка має суттєві недоліки. Це і породження монополізму, і нездатність забезпечити виробництво так званих суспільних благ, і поглиблення диференціації доходів, і неспроможність розв'язати ряд важливих соціальних та економічних проблем. Ці недоліки економіки вільної конкуренції особливо виразно проявились у першій половині ХХ ст. їх загострення привело до появи змішаної економіки, тобто економічної системи, що функціонує на основі ринкового механізму та державного регулювання економіки. На рис. 4 зображена схематична модель змішаної економічної системи.

Рис. 3. Схематична модель ринкової економічної системи

* власні дослідження у відповідності до [4]

Рис. 4. Схематична модель змішаної економічної системи

* власні дослідження у відповідності до [4]

У змішаній економіці певною мірою обмежується вільність ринку, бо, поряд із конкуренцією, значний вплив на нього чинить держава, зокрема на процес ціноутворення. При цьому активно використовуються такі методи впливу держави на економіку, як індикативне планування, державні замовлення, економічне

стимулювання, протекціонізм, програми розвитку окремих галузей економіки та регіонів. Державне регулювання економіки дає можливість скоригувати попит та пропозицію на макрорівні, впливати на збалансованість економіки. Характерною рисою змішаної економіки є активне використання такого елемента командної

економіки, як планування. На мікрорівні йдеться про внутрішньофірмове планування, особливо у процесі маркетингових досліджень, що дають змогу точніше виявляти потреби та передбачати можливий попит на продукцію. На макрорівні використовується індикативне планування, що виступає засобом сприяння урядом економічній діяльності, коригуванню попиту та пропозиції на макрорівні.

На сьогодні виділяються декілька типів планування (на макро- та мікро- рівнях): директивне (адміністративно-командне) та індикативне; системне; протекціоністське; аполітичне; стратегічне й тактичне[5]. На рис. 5 нами відображена схема використання різних видів планування при різних економічних системах.

При будь-яких економічних системах планування є важливою сферою практичної діяльності, засобом реалізації економічної політики, яке враховує як внутрішні так і зовнішні умови розвитку країни.

Директивне планування діяло в більшості країн з централізованою системою управління економікою. Його суть полягала в тому, що

централізовано розроблені планові показники розроблялися вищою за рівнем ланкою управління народним господарством і доводилися нею нижчій за рівнем ланці для обов'язкового виконання.

Індикативне планування передбачає процес формування заходів рекомендаційного характеру, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави і створення таких умов для суб'єктів господарювання, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань. Індикативне планування характерне для змішаної економіки.

Системне планування передбачає системний підхід до національної економіки, формування планових завдань з урахуванням усіх факторів розвитку, сфер економіки, територій; глибокий аналіз способів досягнення цілей і завдань та вибір оптимального варіанта розвитку економіки, аналіз результатів реалізації плану.

Протекціоністське планування спрямоване на захист інтересів груп та осіб, які отримують певні вигоди від реалізації передбаченого плану заходів.

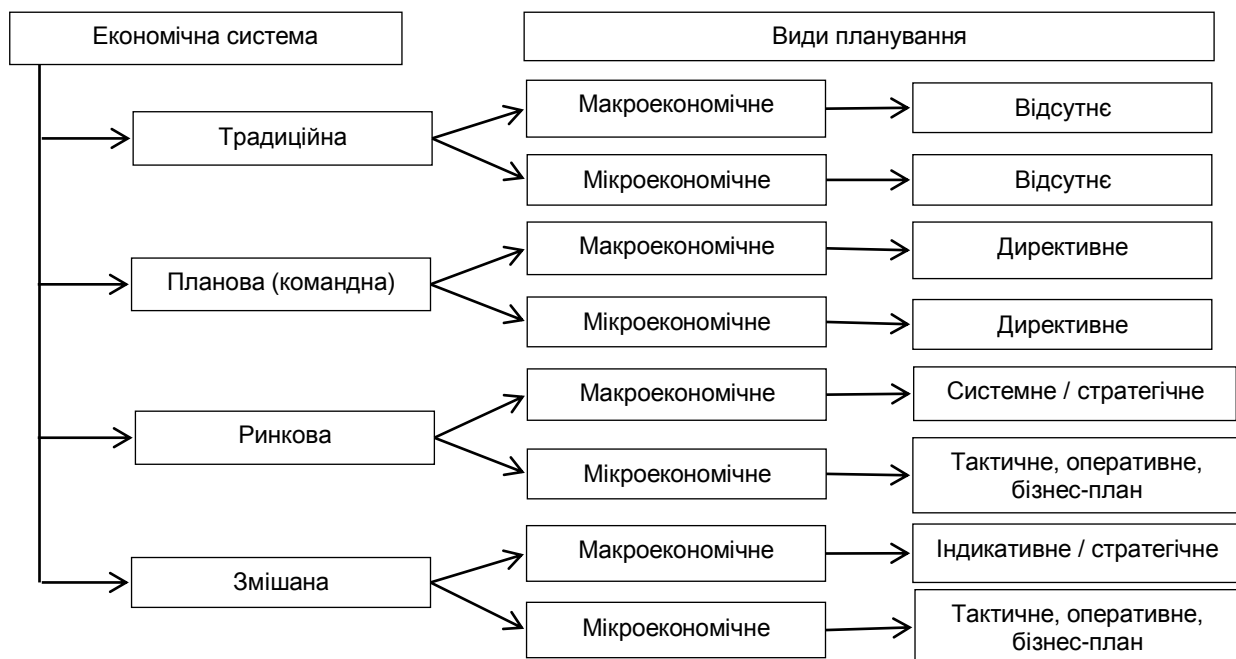

Рис. 5. Система планування при різних моделях економічних систем

* власні дослідження у відповідності до [5]

Аполітичне планування розглядається як чисто технічна діяльність органів державного управління, спрямована на пошук консенсусу інтересів, певних компромісів для забезпечення поступального розвитку економіки, досягнення найкращого результату.

Стратегічне планування передбачає концентрацію зусиль і ресурсів держави на вирішенні найактуальніших, стратегічно важливих проблем розвитку національної економіки.

Тактичне планування розглядається як

інструмент реалізації стратегічних цілей і завдань. У тактичних планах передбачається сукупність заходів, порядок та терміни їх реалізації, ресурси тощо.

На сьогодні вітчизняні підприємства досить динамічно розвиваються, інтегрують своє виробництво у єдину глобальну економіку, а тому питанням планової діяльності приділяється максимум уваги. Все більше і більше підприємств застосовують логістичний підхід до управління підприємством, його постачанням, збутом,

складським та транспортним господарством, відносинами між постачальниками та споживачами, вимогам до якості продукції, а, отже, змінюється і планова діяльність на такому підприємстві. Під логістикою розуміють комплексне управління матеріальними та інформаційними потоками. З огляду на системний підхід логістична система може бути сформована на рівні будь-якої економічної системи. Логістична система — це єдиний план, який підпорядковує інтереси підрозділів підприємства цілям логістики.

Для стійкості функціонування системи першочергове значення має достовірне планування виробництва, збуту й розподілу. Пріоритетним є стратегічне планування перед оперативним. Для забезпечення високої надійності складеного стратегічного плану необхідно вивчати поведінку зовнішнього середовища і насамперед всього ринку, ідентифікуючи можливі ситуації та одержуючи стратегічні відповіді на питання, що виникли у зв'язку з цим. В галузі логістики також розглядається принцип, згідно з яким стратегічне планування орієнтується більше на цілі, ніж на процеси, і на те, що творчість неможлива без інновацій. Підкреслимо, що логістика є унікальною сферою творчості для стратегічної орієнтації. Однак розробкою стратегії поведінки фірм в умовах логістики не завершується процес планування. Стратегічним плануванням генерується ланцюг технічних планів, коли ідентифіковані цілі й дії в оперативних щоденних ситуаціях для реалізації принципу «just in time» («точно у визначений час») [6]. В оперативних планах зусилля менеджменту вже акцентуються на діях, наприклад, на процесах збуту та розподілу, а в логістиці віддається перевага не галузі економіки, а регіону.

В умовах глобалізації традиційний розподіл економіки на сектори або галузі втратив свою актуальність. На перше місце вийшли системи взаємодії фірм і організацій. Настала епоха мережевої економіки, за якої об'єднуються у кластери технології, підприємства, великі, середні й малі виробничі структури. За допомогою інформаційних мереж об'єднуються люди з їх творчими здібностями, знаннями. Практично можливе об'єднання в мережі будь-якої галузі людської діяльності – промисловості, науки, освіти, агроіндустрії, транспорту, охорони здоров'я, індустрії розваг та інших сфер.

Політика, спрямована на створення промислових кластерів, сприяє реалізації концепції сучасного економічного розвитку. Саме виробничі кластери поєднують конкуруючих виробників і постачальників з налаштованими на ділове співробітництво дослідницькими інститутами, державними і приватними джерелами фінансування, з державними

агентствами з економічного розвитку, а також з новим інститутами, спеціально створеними для впровадження кластеризації. Головна сутність кластерної концепції полягає в забезпеченні виробничо-комерційної діяльності й удосконаленні ділових і особистих взаємовідносин, що, як очікується, мають набути характеру органічно взаємозалежного і нерозривного ділового співробітництва [7].

Сучасний закордонний досвід свідчить про те, що кластерний підхід у всьому світі визнається як надійний спосіб підвищення конкурентоздатності регіональних та національних економік. В цілому, як оцінюють експерти, зараз кластеризацією охоплено вже більш 50% існуючої економіки провідних країн світу.

Протягом останніх років розвиток кластерів стає одним з пріоритетів економічної політики у східному регіоні України – Сумській, Харківській та Полтавській областях. Так, в стратегії «Нова Сумщина – 2015» основою для економічного розвитку Сумської області визначено розвиток кластерів АПК, спрямованих на створення замкненого високотехнологічного агропромислового виробництва та постачання екологічно чистої харчової продукції; схвалена у 2010 р. стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 р. передбачає розвиток дев'яти ключових кластерних структур, у т.ч. національного масштабу (альтернативної енергетики, високотехнологічного та науково-освітнього кластеру на базі технопарку «Технополіс»). Враховуючи специфіку Полтавської області, де одним із важливих напрямків економічного розвитку є сільськогосподарське виробництво та агропереробна промисловість, в області активно з 2007 р. реалізується проект «Створення регіонального кластеру виробників екологічної продукції». У зв'язку з цими інноваційними, інтегруючими процесами у вітчизняній економіці питання створення ефективної планової системи як на рівні держави, так і на рівні регіонів та господарюючих суб'єктів є досить актуальними, і без вирішення яких ефективність будь-яких управлінських рішень буде досить неоднозначною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розглянуті економічні системи різних періодів дають змогу проаналізувати різні моменти соціально-економічного розвитку нашої держави, а також звернути особливу увагу на становлення планової системи, так як саме вона у всіх високо розвинутих економічних системах відіграє ключову роль. Так, в традиційній економічній системі планова робота на будь-яких рівнях практично не проводилась. В плановій або командній економічній системі все базувалося на плановій системі. Була чітко сформована

державна планова система, яка працювала на розробку та доведення плану кожному регіону, кожній господарючій одиниці. При плановій системі про ринкові відносини практично не йдеться. Ринкова економічна система базується на вільних ринкових відносинах. В цій системі велика увага приділяється стратегічному плануванню як на рівні держави, так і на рівні господарюючих суб'єктів. В змішаній економічній системі паралельно функціонують і ринкові відносини, і велику роль відіграє державне управління, але при цьому здійснюється широкомасштабна планова робота як на рівні держави, так і на рівні господарюючих суб'єктів.

Перспективами подальших досліджень є пошук оптимальної планової системи в умовах глобалізації світової економіки. На сьогодні досить інтенсивно розвиваються нові типи планових систем, такі як маркетингова, логістична, розвиваються нові форми регіональних економічних структур – кластери, а тому необхідно приділяти велику увагу запровадженню ефективної планової системи, яка надасть змогу як окремим підприємствам, так і цілим регіонам бути конкурентоздатними у світовому економічному середовищі.

Список використаної літератури:

1. Макконнелл Кэмпбелл Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: учебник /Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю ; пер. с англ. - 14. изд. — М. : ИНФРА-М., 2003. -972 с.
2. Шніцер Мартін. Порівняння економічних систем / Мартін Шніцер ; пер.з англ.— К.: Основи, 1997. - 519 с.
3. Єщенко П. С. Сучасна економіка: навч. посіб. для студ. неекон. спец. вищих навч. закл. / П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. — К.: Вища шк., 2005. - 326 с.
4. Чепінога В.Г. Економічна теорія: підручник / В. Г. Чепінога. — К.: Юрінком Інтер, 2011. — 656 с.
5. Гуменюк В.Я., Юрчик Г.М. Планування та організація виробничої діяльності підприємства. Навч. Посібник / В.Я. Гуменюк, Г.М. Юрчик – Рівне: НУВГП, 2009. – 145с.: іл.
6. Заборська Н. К. Основи логістики: навчальний посібник / Н. К. Заборська,Л. Е. Жуковська - Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011.
7. С. Соколенко. Ринкова економіка на основі виробничих кластерів / [Електронний ресурс]. – Доступний з:<<http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovi-virobnichikh-klasteriv/>>

Гужвенко С.М. Развитие систем планирования в разных экономических системах.

В статье исследуются модели разных экономических систем: традиционной, плановой (командной), рыночной и смешанной, а также характеризуется плановая система каждой из указанных моделей. Рассмотрены направления развития плановой системы в условиях рыночной экономической системы (такие, как логистическое планирование), а также при становлении кластерной модели регионального развития.

Ключевые слова: планирование, экономическая система, традиционная экономическая система, плановая экономическая система, рыночная экономическая система, смешанная экономическая система, логистическое планирование, кластер, кластеризация экономики, региональные кластеры.

Guzhvenko S.M. Development planning systems in different economic systems.

In the article examines different models of economic systems: traditional, planned (command), market and a mixed. The planning system is characterized by each of the models. The directions of development of the planning system to a market economic system. For example, logistics planning, or the formation of the cluster model of regional development.

Keywords: planning, the economic system, the traditional economic system, the planned economic system, the market economic system, a mixed economic system, logistics planning, cluster, clustering, economy, regional clusters.

Дата надходження до редакції: 28.04.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.